

költőnké, mert a magyar feudális maradványok gyökeres elpusztítását szenvedélyesen akarta és *mert* ezt akarta, kész volt *nem megállni* a feudális szemét kiseprésénél, kész volt továbbmenni a harcban a »sanyargató gyár«, a »kiszipolyozó töke« ellen! Ady Endre sejtette, látta azoknak a feladatoknak a *teljességét*, melyek a 20. században a magyar nép előtt álltak és azzal vált valóban nemzeti költővé, mert e feladatokat úgy fogta fel, mint a magyar történelem kiegyenlített számláinak kiegyenlítését Dózsa Györgytől Tánicsics Mihályig, Esze Tamástól Világosig, Majténytől 1867-ig.

A mi szocializmust építő népünk azért szereti és tiszteli Ady Endrét, azért vállalja testestől-lelkestől a magáénak, mert teljesítette Ady Endre hagyatékát: igazságot tesz a magyar történelem minden igazságtalanságáért, megfizet minden elszennvedett vereségért nemcsak 1514-ért, nemcsak 1849-ért, hanem 1919-ért is!

Nem vagyunk már Hunnia trágyadombja, Szittyaország. Népünk megmutatta, megmutatja és meg fogja mutatni, hogy nem »a hőkölés népe«, hogy nem »hull ki az idő rostáján«. Nincs már okunk búsulva, elkeseredve szeretni a hazát, nincs már okunk sírni azon, hogy »elveszünk, mert elvesztettük magunkat«. Nem *vesztettük* el, ellenkezőleg: a munkásinternacionálizmust hordozó szovjetfegyverek és önnön tetteink segítségével *megmentettük magunkat*. Ezért változott ma Ady költészetének akusztikája. Nem búsmagyarságra, hanem magunkban bizakodó magyarságra, alkotó és optimista nemzeti öntudatra van szükségünk. Köszvényországból a nemzetközi haladás rohambrigádjává lettünk.

De abban, hogy azzá lettünk: része van Ady Endre ostorozó, nevelő, elkeseredetten bíráló, forradalmi költészetének is. Ebben áll költészetének dicsősége és halhatatlansága.

Ezzel megnyitom a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Ady Endre tiszteletére rendezett emlékünnepejét.

Átadom a szót Ady Endre kortársának, barátjának, harcostársának, Bölöni Györgynek emlékbeszéde elmondására.

NAGY PÉTER

MÓRICZ ZSIGMOND*

Tíz éve halt meg, 1942 szeptemberében az az író, akinek igazi nagyságát éppen ez a tíz esztendő mutatta meg — tíz éve halt meg az, akinek műve olvasásakor újra meg újra arra kell gondolnunk: miért nincsen ma is velünk, miért nem vehet részt annak a világnak az építésében, amelyet tudva-tudatlanul maga is vágyott s műveivel előkészíteni segített. Tíz esztendő népek s hírnevek életében nem nagy idő; de amint az elmúlt tíz esztendő alatt a magyar nép a legnagyobb mélységekből felküzdötte magát a Szovjetunió, a nagy Sztálin segítségével mai napjaink napsugaras fennsíkjára, ahonnan már derűsen ragyognak felénk jövődönk ormai, úgy Móricz Zsigmond híre és neve is egy kis — és nevét nem is mindig a legjobbra használó — csoport köréből beköltözött az egész nép szívébe, életének s harcainak aktív részesévé, mindennapi társává lett. Ma már egy felszabadult s boldog nép egyik legbensőségesebb ünnepének, szellemi felszabadulása és felívelése, a magyar könyv ünnepének zászlója Móricz Zsigmond neve, amelynek hallatán mindnyájunk szíve melegebb lesz — ma már köztudomású, hogy nemcsak egy név kiváló íróink gazdag sorában, hanem ő az, aki a mult népellenes rendszerének utolsó félszázadát a legátfogóbb és legélesebb bírálatban részesítette művészetének utólréhatetlen magasságán: egyszóval legnagyobb kritikai realistánk.

* Az Irodalomtörténeti Társaság 1952 szeptember 13-án Debrecenben tartott vándorgyűlésén elhangzott előadás.

Ma hetvenhárom éves lenne . . . 1879-ben született, abban az esztendőben, amelyben Jókai már túl volt megalkuvásán, de megírta a *Rab Rábyt*, egyik remekét; abban az esztendőben, amely Mikszáth életében a szegedi árvizet, a szegedi küzdelmes újságíró-sorsot, s *Az igazi humoristák* című kötetét jelentette. A kapitalizmussal kiegyezett feudáliszmus legmegingathatatlanabbnak látszó uralma jelöli ezt a kort; Tisza Kálmán korszaka ez, minden közintézmény falán Ferencz József pofaszakállas, tábornoki egyenruhás képe lóg, mintegy figyelemztetésül, hogy aki Haynauval vérbefojtotta az ország függetlenségét, az akkor felhúzott egyenruhát azóta sem vetette le, s uralma jelégéje ma ugyanaz, mint harminc évvel korábban: minden szabadságtörekvés eltiprása, a feudáliszmus és a klérus uralmának biztosítása.

Harminc esztendő telt el a szabadságharc vérbefojtása óta, s ez alatt az idő alatt a kapitalizmus megerősödött hazánkban is. Megindult, sőt már-már befejeződött a parasztság rétegződése, egymással szembenálló osztályokra bomlása, s a kapitalizmus nyomán megjelent elmaradhatatlan társa, a gazdasági válság, mely éppen Móricz születése idején a kis- és középbirtokosok százai alól rántja ki a földet, kergeti őket a proletariátus és a kétségbeesetten új világot kereső kivándorlók soraiba.

De mindez mintha nem vonatkoznék a Tiszahát porba-sárbavesző kis faluja, a szatmármegyei, ötszáz lelket is alig számláló Tiszacsécse maga kényén nőtt fenegyerekére, az ötholdas Móricz Bálintra. Benne mintha a kapitalizmus vállalkozásainak szelleme ütött volna tanyát, merésznél merészebb tettekbe fog, amelyek kezdetben mind sikerrel jártak. Legmerészebb s legdöntőbb tette a házassága volt: ő, a szellérség szélén meghúzódó kisparaszt rá merete vetni a szemét az özvegy papné kisasszony-lányára, Pallaghy Erzsébetre, akivel nemcsak »úri kisasszonyt«, de tizenhat holdat is kap. S kapja vele az indítékot, mely kilöki őt a falu keretei közül, s mely egész életén át hajtja vállalatból vállalatba, hogy eltarthassa magát s egyre szaporodó családját, hogy sógorai, majd fiai számára biztosíthassa a tanulást, a boldog, mert munkátlan úri sort.

A kapitalizmus törvényei azonban Móricz Bálintra is érvényesek — hebelurgyaság és elemi csapás, saját paraszti s az urak még nagyobb úri ravaszsága együttesen megteszik a magukét: az induló tollasodás után mint fosztott fa áll a család, s a legnagyobb nyomor elébe néz. Hatéves koráig a hirtelen paraszti gazdagodás élményeit éli át a gyermek Zsiga; ekkor azonban lezuhan a család, s ő nagyanyjával együtt Istvándiba kerül, uradalmi gépész »úr« sógorához, ahol a nagybirtok világát, a kizsákmányolt nép s a kizsákmányoló nagyúr. egymáshoz való viszonyát sejtí meg. Az istvándi nagybirtokos, Kende Zsiga képét egy életen keresztül hordozza magában, mert

»Kende Zsiga akkor megijesztett s ez az ijedség egy hosszú életen át elég volt, hogy pillanatra se felejsem, hogy itt áthidalhatatlan távolság van. Hogy ők az urak, a nagyurak. S hogy ez nem jó.« (Életem regénye.)

Istvándi a gyermek Zsiga számára egy év egyedüllét és szenvedés, de itt nyeri első irodalmi élményeit is: nagyanyja s Laci bátyja esti felolvasásán keresztül megismeri fiataltsága nagy, döntő irodalmi élményét, Jókait. Egy esztendő után visszakerül a szülőkhöz, akik azonban közben falut s mesterséget változtattak. Móricz Bálint az ott élő kulákkörönkés biztatására már Prügyre költözött, s mint ács, meg magaccsinálta pallér dolgozik a környékbeli falvakban.

Ha Csécse volt a jólét s a meleg családi kör, ha Istvándi volt a kínzó egyedüllét s a tisztességes szegénység, melyek együtt gyújtották fel a gyermek fantáziáját, Prügy lesz a nyomor mélysége, a társadalmi kivetettség érzésének forrása, amelyet a gazdag és kegyetlen rokoni környezet még elviselhetetlenebbre fokoz. Úgy éltek, mint a többi parasztiparos-család:

»otthon nagy fekete gubás paraszta ülték paraszt apám faragószéke körül s feketéket köptek az egyetlen szobában, ahol éltünk az anyámmal, a szegény kis kényes és makacs paplannal, s nagyanyámmal, a kemény és finom bárói ivadékkal s mink öt gyerek, hat gyerek . . . vad nyers és virtuos tréják járták, nagy röhejek és nagy ivások és pálinka meg fogadások erőpróbák . . . s milyen izgalmak és rémületek, vad verekedések, s olykor csendőrszurony s kakastoll és nagy beszélgetések a háborúról, fekete báránybőrösüvegek, gubák, káromkodások, cizrák és szilajok . . . Virtus, vér, pojon és zsákelelés, rúdvetés meg mázsáknak jelnymása, kijízett hordó borok és nagy disznótorok, szántások és vetések, halászások és madártojással telt kosarak . . . A Kalevala minden szertelensége, vészek és viharok és lelkek vad versenyben üzve, dühöngve zordonul: hőse az én őskoromban az apám . . .« (Nyugat, 1919. II. 994.)

De ebben a világban ott van a »szegény kis kényes és makacs paplánya«, az anya, aki egyre-másra a kiuzsorázás, a lenézés, a megvetés szörnyű kínjait szenvedti a gögös és kegyetlen nagyparasztok között, s aki a környező társadalomtól kapott sebeket átadja elsőszülött, már nyíló értelmű s érzelmi világú, legkedvesebb gyermekének, Zsigának. Itt és anyja szenvedésein keresztül éli át először és öntudatlanul a falu osztálytagozódását ; itt ismeri meg apja által kitanított iparos és tanár nagybátyjai elbeszélésein keresztül a város és falu élete közötti különbséget, a kisiparosok és az értelmiség különböző rétegeinek a világát.

Az örömök és szenvedések ez első tizenegy éve határozza meg sokáig látásmódját, hovátartozását, társadalmi elhelyezkedését. Ekkor gyúlik fel lelkében annak a »számtalan kötetű, szörnyű nagy regénynek« az anyaga, amelynek megírására készült hosszú ideig, s amelyből hatalmas munkásságú élete során szinte szakadatlanul merített. Származása, neveltetése következtében mindvégig valahogy középúton érezte magát. Apja a parasztsághoz, a feudális békiyók ellen, a kapitalista fejlődésért egyéni utakon harcoló paraszti hősökhöz kötötte erős szállal, de — különösen élete, munkássága első korszakában — a bárói ősökre büszke, művelt és szívós lecsúszott papleány legalább ilyen erős kötelékkel kötötte őt a »középosztály«-hoz, az uralkodó osztályt, ha berzenkedve is, de kiszolgáló, azt csodáló és annak érdekeit védő értelmiséghez. Nem anyja ellen, de anyja látásmódja, életfelfogása ellen kell Móricznak harcba szállnia, a harcot önmagában megvívnia ahhoz, hogy tehetsége valóban kibontakozhassék, hogy irodalmi működése valóban megindulhasson.

A Móricz-gyermekek közül elsőként indul el a »középosztály« felé, a végleges és visszavonhatatlan társadalmi emelkedés útján: a középiskolába. Első állomása a debreceni kollégium, amelyben három évet tölt. A csenevész és félnék kislány borzadó rajongással ismerkedik a kollégium börtönszerű impozáns falai között a coetus, az órák és a könyvtár félelmes és elbűvölő világával, ekkor szerzi első benyomásait az igazi Debrecenről, a kofák, napszámosok, talyigások, zsellérek és diákok városáról, s megérzi városra a »maradandóság városát« is, a civisek bikkfaféjű konzervativizmusát, gögjét, zárkózott önteltségét. Itt születik meg benne először a vágy: íróvá kell lennie! — s ez a vágy jegyzi el örökre a várossal, melybe vissza-visszatér, szinte utolsó napjaiig.

De a nagy elhatározással majdnem egyidőben hagyja el Debrecen. Szülei közben városba költöztek, apja Sárospatakon próbálgatja lankadatlan buzgalommal a csalfa szerencsét, s legnagyobb fiát is átviszi az ottani gimnáziumba, hogy együtt legyen a család. Sárospatakon a legmegkövültebb tanári vaskalap és az osztály-önvédelem ellenességése fogadja, amely pokollá teszi a kisdiaák életét. A pataki tanár urak Móricz Bálintnak osztályhelyzetéből s Debrecennek kalkulusai súlyából akartak leckét adni, amikor a debreceni kiftűnő tanuló Zsigát megbuktatják félévkor. Ez derékba szeghetné a fiú pályáját, ha közben ki nem nevelődött volna Pallagi Gyula, a nagybátyja, aki a kisújszállási gimnázium igazgatója lett. Ő veszi magához a gyermeket, s teszi lehetővé számára középiskolái elvégzését s egy nagy alföldi parasztváros világának alapos megismerését. A természettudományok világa, irodalom és filozófia ekkor tárulnak föl a gyermekifjú rajongása és lelkesültsége előtt — tág s szilárd tudásának biztos elemeit ekkor habzsolja magába.

Itt Kisújszálláson, vad olvasások, durva diákcsínyek és a szerelem és érzékiség első viharai között ér el a század utolsó évéhez s ezzel együtt az érettségihez. Tarsolyában már verses drámák lapulnak, de írónak lenni nem mesterség a huszadik század hajnalán Magyarországon ; Móricz Zsigmondnak pedig mesterség után kell néznie, mert apját legalább az ő eltartása gondja alól fel kell szabadítani. Debrecenbe megy újra.

»A múlt század utolsó évében, 1899-ben beiratkoztam Debrecenben a teológiára.« — írja erről később ő maga. »Kényszerű cselekedet volt, szegények voltak a szüleim s rokonaim, nem tudtak segíteni s így nem volt más mentés, csak a háromszázados uzus, debreceni teológus lenni.

Mikor felmentem a dékánhoz, aki fekete szakállas, kegyes és okos és jó ember volt, azt mondta :

— Édes barátom, maga nem soká marad nálunk. . . . Mert aki beiratkozni ilyen világos ruhában jön, azt nem a szíve hozza a teológiára. . . .« (Nyugat, 1933. I. 207.)

Valóban nem a szíve vitte a teológiára, de talán benne is dolgozott valami olyan ködös messianizmus, mint ami majd másfél évtized múlva *A fátyla* hőisében, Matolcsy Miklósban ölt testet.

A dékánnak különben igaza lett: csak félévig tart ki a teológián, de ez a fél-estendő is bőséges alkalmat nyújt neki arra, hogy megismerje a jövődő kálvinista papságot, üresfejű frázisöblögetésével, hitetlen vallásgyakorlatával, karrierista förlészke-
désével együtt. Ekkor jegyzi el magát a sajtóval is: a Debreceni Ellenőr ezévi utolsó-
előtti számában lát napvilágot első kinyomtatott cikke, mely ugyan még csak fordítás,
de megjelenése döntő fordulat életében. Ettől kezdve újságírói működése szinte haláláig
szakadatlan, s állandó fórum: újság vagy folyóirat nélkül ezentúl úgyszólván nem
is tud élni.

A következő félesztendőben átiratkozik a jogi karra, s a Debreceni Ellenőr segéd-
szerkesztője lesz. Ebben az időben mélyül el igazán Debrecen-ismerete, ekkor ismeri
meg a vidéki kezdő újságíró nem is nagyon csillogó nyomorát, társadalmi kivetettségét;
ekkor ismeri meg igazán nemcsak a »kálomista vastag nyakata«, a civiseket, de a méltó-
ságosok Debrecenét is, melyeket jövődő írásaiban annyiszor ostoroz majd, hol nevetve,
hol felháborodva.

Az új századdal Pestre költözik. Jogász, majd bölcsészként hányódik az egyetemen,
igen kevés érdeklődéssel és sikerrel. Kisebb-nagyobb állások és munkalehetőségek segít-
ségével tartja el magát, de — amint maga mondja —

»Mikor Budapestre kerültem, 1900-ban, ebben a nagy városban véghetetlenül idegennek
éreztem magam. Valósággal fizikai fájdalom volt, ahogy az utcákat rőttem, s nem ismertem rá
előbbi életemnek semmi ízére, illatára, reményére és tartalmára.« (Nyugat, 1933. I. 79.)

Társtalanul, tájékozatlanul élte le ezeket az éveket a fővárosban, s valószínűleg
ennek tudható be, hogy éppen ezeknek az éveknek a politikai és társadalmi harcai,
ennek a Budapestnek a színe oly kevésbé, úgyszólván egyáltalán nem kapott hangot
annak az írónak a műveiben, aki peuig szenvedélyesen törekedett mindvégig saját kora
legsajátosabb problémáinak megértésére és ábrázolására.

1903-ig az »utcák bolygója«: a kis, alkalmi pénzekben élő, útját nem találó, jövőjét
nem ismerő diákok életét éli. Pesti életének első nagy fordulata 1903-ban következik be,
még mindig Pallagi Gyula bátyja jóvoltából. A megalakuló Az Ujság szerkesztőségébe
kerül. Ő írja a lap agyonrövidített tudósításait az Akadémia, a Petőfi- és Kisfaludy
Társaság üléseiről, és »segédnagyapó«-ként dolgozik a gyermekrovatban. Közben tanul-
mányokat is ír Bajzáról, Gyulairól, Reviczkyről, Csokonairól — de ami ennél jelentősebb
s főleg fejlődése számára sorsdöntő volt, a Kisfaludy-társaságbeli összeköttetéseit fel-
használva bekapcsolódik a népdalgyűjtési munkába, s szülőföldjét, »Szatmár-megye
sikját« választva gyűjtési területül, gyakran látogatja meg ezt a vidéket 1903 és 7 között.

»Az a négy—öt esztendő míg e vidéket jártam, az lett az én egyetemem, legfelső élet-
iskolám, írói propedeutikai tanfolyamom« — (Nyugat, 1933. I. 79.) mondja ő maga, harminc
év múlva emlékezve vissza fiatalságára.

Útja nemcsak élmények szerzése volt, hanem emberi, politikai ébredés is. Itt
eszmél rá arra, hogy az a szemlélet, amelyet anyja oltott belé, s amelyet egész addigi
neveltetése csak megerősített, tulajdonképpen mennyire hamis és méltatlan hozzá. Kezdet-
ben, amint egy úriúrhoz illik, a paplaktól s a jegyző otthonából »száll le« a nép közé
mint egy gyarmat bennszülötthez.

»Később már csak a szegények között maradtam, mert úgy őszintébbek és bizalmasabbak
voltak velem szemben. Ott háltam a héresek és a szegény pusztai és falusi családok dunnái
alatt s hallgattam a szivből jakadt kitöréseket és csöndes elmondásait olyan dolgoknak, amiket
csak ökolbeszorított kézzel lehetett hallgatni... Szegénység, éhség, nélkülözés mint valami ter-
mészetes elem vette körül ezeket az életüket, s a lelki erőket szakadatlanul vad ellentétbe csapta.
(Nyugat, 1933. I. 81.)

Ez az útja ismerteti meg a magyar falu valóságos helyzetével, a parasztság nyomor-
rúságával, az urak és a nép közötti távolsággal: ez az idő tudatosítja benne saját gyermek-
kori emlékeit. S nemcsak ő szerez egész életre szóló élmény- és ihletforrást ezeken az uta-
kon: az általa bejárt falukban negyedszázaddal később megforduló fiatal falukutatók
is találkozhatnak az emlékével az idősebb parasztok elbeszéléseiben. A nép felismerte benne
saját fiát, megérezte benne az ő céljaiért harcoló embert s örökre szívébe fogadta emlékét...

Közben magánéletében is döntő fordulat következik be. Még 1902 végén megismerkedik egy felvidéki kismemesi magántisztviselő-család leányával, Holics Eugéniával. Minkettől nagy és tiszta szerelem gyullad s 1905 januárjában feleségül veszi azt, aki egyetlen és örök élettársa marad. Boldog házasságában mit sem tud arról, hogy egy új haladottabb irodalmi irány kezd áttörni a megkövült akadémizmus, a nivótlan epigonizmus csipkebozótján, hogy az irodalom síkján is igyekeznek felbreszteni a szenderegő országot; hogy Thury, Bródy, Ignotus és Kóbor készítik a talajt a rövidesen megszülető Nyugatnak, hogy Ady Endre megjárta már Páris-t s az «Új Versek» közel állnak a publikáláshoz.

»Körüllöttem egy új generáció sarjadt, amelyről különös emberi begubózádsomban semmit sem tudtam. Sehova sem jártam, egy boldog kis madárjészekben éltem az élet berkének rejtekén, amely éltetett s életerőmet virulens tettvagyón táplálta.» (Nyugat, 1932. I. 722.)

Még mindig a konzervatív, feudális irodalmi irányok felé tapogatózik, azt hiszi, ezen a területen fogja tudni kibontani tehetségét.

Ekkori látás- és írásmódjának dokumentumai novellái, s a *Harmatos Rózsa*, mely e korszaka stílusának kétségtelenül minden jegyét magán viseli. A látásmód, a problémák rajza s az alakok jellemzése nem lép még túl a bájos, kissé édeskés hangon, sokban emlékeztet Mikszáth egyes korábbi műveire — de még korántsem bánik oly biztosan a kihegyezett ötletekkel, még komolyan veszi saját idilli hangját s nem szatfrát burkoló fátyolnak használja. Ez a regénye, s korábbi novellái a bizonyítékai annak, hogy ha nem sikerült volna megtalálnia a társadalmi s irodalmi haladás felé az utat, ha megmarad korábbi modoránál, minden stílárius vagy lélektani finomsága s fejlődése ellenére sem lett volna képes megküzdeni az idővel. Ma már aligha emlékeznénk rá. Bizonyítja ez azt is, hogy milyen erős kötelekeket kellett széttépnie ahhoz, hogy megtalálja a hangját és útját, hogy fel kellett ismernie, vagy legalább is meg kellett éreznie, hogy Magyarország »terhes volt a demokratikus népforradalommal«, hogy ez az évtized »egy mély, objektív forradalmi helyzetnek, forradalmi válságnak volt az évtizede.« Meg kellett érteni, vagy legalább éreznie azt, hogy »nagy tömegmozgalmak rázkódtatják meg a feudális Magyarországot, az osztrák-magyar dualizmus épületét, érezni a levegőben, hogy a magyar nép nem tud és nem akar tovább úgy élni, mint eddig élt.« (Révai J.: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. 340—41.)

S hogy ez tudatosuljon benne, hogy azt irodalmilag ki is fejezhesse, ahhoz a saját ereje nem volt elegendő: nála nagyobb erőre, tisztábban látó szemre volt szüksége: Ady példájára.

Addig:

»tehetetlenül, de lelki sóvárgásokkal éreztem magam hozzákapcsolva valami ismeretlen új lehetőségek világához s csak a gyújtószikra hiányzott, hogy kirobbanjon belőlem a felraktározódott energia.« (Nyugat, 1923. I. 722.)

Ez a gyújtószikra érkezett meg számára Ady költészetében éppen abban a pillanatban, amikor az emberi kétségbeesés legmélyére zuhan: elveszti második kisfiát is. A szenvedés, s az előttejáró, fáklyaként világító példa teszi lehetővé első igazi remekét, a *Hét krajcárnak* megszületését. Ez az elbeszélés s az utána felgyűrűző többi megnyitották számára az akkor indult Nyugat hasábjait, körét, és ami ennél sokkal több és értékesebb: egy életre elhatározó volt Móricz számára, megnyitották Ady Endre barátságát, kettejük sírját tartó bensőséges kapcsolatát is.

Ady Endre és Móricz Zsigmond barátsága — mint előttük Petőfié és Aranyé — nem elvtelen pajtásosság vagy cimboraság, nem is érdekvédelmi dacsözvetség volt, ami akkor is, azóta is oly gyakran tenyésztett a magyar irodalom berkeiben; ez két azonos alapokon álló, azonos politikai és irodalmi célokért harcoló zseninek a találkozása és egymásratalálása volt. Móricz mindig tisztában volt azzal, hogy a vezető, a politikailag és irodalmilag is távolabb s tisztábban látó fő kettejük közül Ady Endre, s boldogan adta magát annak vezetésé alá, akit ő «államférfi és vatesz»-ként tisztelt. Ady vezetésével állt a polgári forradalom irodalmi zászlaja alá, amelyhez nagyban-egészében élete folyamán mindig hű maradt.

Maga a *Hét krajcár* könnyesen nevető története még elég áttételesen mutatja meg osztálytartalmát, társadalmi mondanivalóját, de már szinte teljes fegyverzetében jelentkezik a móríci írásművészet két nagy sajátossága; az alkotás elejétől végéig tart

erőteljes és egyenletes sodrása, mely kitérő és lanyhulás nélkül viszi az olvasót az elsőtől az írás utolsó szaváig, s az alkotás minden elemének szigorú alárendeltsége a mű meséjében megnyilatkozó eszmei tartalomnak s a jellemek kibontakoztatásának.

Ahogy ezzel megtalálja a hangját, sajátos témakörét és előadásmódját, gyors egymásutánban, szinte ellenállhatatlanul ömlik belőle a mondanivaló, a falu világában szembenálló szegények és gazdagok, kulákok és zsellérek harcának megkapó és szenvedélyes képei. S ezekben a novelláiban már pedzi az igazi ellentétet: a nagybirtok és a parasztság ellentétét is, amelyről első hatalmas regényét írja: a *Sárarany*-t.

A regény még folytatásokban jelent meg a Nyugatban, amikor Mikszáth Kálmán 1910-ben meghalt, s ez a tény ma már szinte szimbólikusnak tűnik. Új korszakot nyit a *Sárarany* a magyar irodalomban s végleg lezárja azt a kort, amelyben Mikszáth látás-és írásmódja lehetett a magyar társadalom realista ábrázolásának megoldása. Feszültsége, túlfűtöttsége, irodalmi eszközei és tematikája teljesen elüt attól, amit addig a magyar irodalom — elsősorban a magyar regény — produkált s amit a közönség megbírt; sikere bizonyította, hogy az olvasók megértették és helyeselték azokat a szenvedélyeket és indulatokat, amelyeknek ez a regény a kifejezése. Túri Dani története nem mindennapos, a legkevésbé sem általános: a gyönyörű zsellérfiú útja házasságon és újfajta gazdálkodáson, a falu asszonyainak szerelmén keresztül rendkívül egyéni és sűrítetten tipikus; a falu élére kerülő tehetséges ember szinte az egész falu felfelé törekvő tendenciáit magába sűríti, s ezeknek a törekvéseknek a védelmében vívja kétfelé harcát: egyfelől a nagybirtok ellen, a szabadabb lélegzetért, a nagyobb darab paraszti földért, másfelől a falu lehúzó, feudalizmusban megmerevedett erkölcsi és szokásai ellen, a szabadabb vállalkozásért, az eredményesebb és teljesebb életért. Nagy nő-bírása, nő-éhsége is csak a nagybirtok falai közé szorított falu szűkös, a nagy energiák kiélésére alkalmatlan világának ábrázolásához járul hozzá, ez is csak eszköz a számára, hogy hatalmas és az adott társadalmi rendben felhasználhatatlan energiát valamerre, ha csak a zsákutca is, de levezesse. De még ezt a zsákutcát is szorosan össze tudja kapcsolni gazdagodásával, a munkaigényesebb termeléssel s a nagybirtok megszerzésének ügyével.

Túri Dani a falu szabadabb és nyíltabb fejlődéséért vívott harcában mindig mint a falu képviselője lép fel; alakjában az író zseniálisan jeleníti meg azt, hogy a parasztság ugyan már osztályokra tagozódott, de éppen a feudális nagybirtok ellen a parasztság osztályai egyesíthetők és harcba vihetők. Ugyanakkor azonban Túri Dani egyedül is van: a falu az egész regényen keresztül nem jelenik meg aktív tényezőként, csak egy-két féltékeny kulákfigura lép fel, leginkább vele szemben. Magányos hős Túri Dani, aki nem támaszkodik a tömegre, sőt a tömeg ellenére akarja megvalósítani céljait, amelyek végeredményben a tömeg céljait, boldogulását szolgálják: narodnyik hős, akinek az útja csak az egyéni terror lehet, s aki ezen az úton szükségszerűen el kell hogy bukják. Túri Dani egyénisége remekül ábrázolja, hogy a regény születése idején objektíve meg volt a lehetősége a parasztság egyesítésének; ugyanakkor egyedülállása a faluban azt is megmutatja, hogy nincs meg az a szilárd vezetés és politikai gondolat, amelyre ez az egység támaszkodni tudna.

Ebben a regényében s e korbeli írásaiban a naturalizmusnak, különösen az erotikum durva hangsúlyozásának elég nagy szerepet biztosít az író; de az érzések és kifejezések naturalizmusa a dekadens kordivaton túlmenően a regényben és elbeszéléseiben fellépő robbanásra kész indulatok megjelenítőjeként is szerepel.

Ez a regény, hibáival és erényeivel együtt művészi kifejezése korának: annak legfőbb társadalmi-politikai problémáját állítja koncepciója középpontjába, s még korlátai is inkább a kor, mint az író sajátjai.

Ezzel szinte párhuzamosan születik a *Isten háta mögött*, mely két nap sűrű eseményeibe zsúfolja a háború előtti magyar kisváros minden sivárságát, reménytelenségét; kiáltó vádbeszéd az ellen a rendszer ellen, amely az értelmiséget ilyen szörnyű, perspektíva nélküli életre kényszeríti. Ezek az alkotások már Mórícot az új irodalom élvonalába állítják, közvetlenül Ady mellé, nevét és műveit az új, városi, polgári irodalom zászlajává teszik. Tematikájában ő sem városi író. Kevés írása foglalkozik a nagyváros, Budapest életével, amelynek pedig már maga is évek óta részese, hiszen az újságíróipar bér munkása. mint Ady, de témái és alakjai — akár Adyéi — még legtöbbször visszanyúlnak saját

gyermekkora és kora fiatalsága világába, az Alföld, a Tiszahát parasztjai, kisvárosi existenciái közé. Emiatt szerzi meg azt a hírt, amelyet sohasem tud levetkőzni, hogy parasztíró.

Nem volt parasztíró a szónak abban az értelmében, hogy csak a parasztságot rajzolta volna, vagy éppen a parasztságban a folklorisztikus érdekességet kereste volna, hiszen mindíg az egész társadalom ábrázolására törekedett műveivel; de parasztíró volt abban az értelemben, hogy a világot, a társadalmat a parasztság szemével nézte, a magyar parasztság szenvedései, örömei és bánatai voltak az ő örömei és bánatai is. Hogy az egész társadalom ábrázolására készült, s minden művével ehhez igyekezett újabb téglával hozzájárulni, annak bizonyítékai már korai, első nagy alkotó periódusának további regényei is. A *Galamb papné*, amelyben egy fiatal vidéki pap-házaspáron keresztül igyekszik a református papság, a falusi értelmiség helyzetének lényegét megközelíteni, de csak egy fiatal házaspár civódásainak megkapó, derűsen reális rajzát adja; a *Kerek Ferkó*, amelyben a nagybirtok világán belül próbál magának hőst teremteni, de ez a hősköltés kevésbé sikerül, mint a paraszti mesevilág betétszerű felelevenítése és a női emancipáció érzelmi torzajtásainak derűs karikatúrája. Kerek Ferkó az első azok közül az alakok közül, akikből még annyit fog megalkotni Móricz, s akik művészte egyik legveszedelmesebb tendenciáját hordozzák: ő a képviselője a széthulló, de az író számára bukásában is vonzó úriosztálynak, hordozója azoknak a tulajdonságoknak, amelyekről látja, hogy egy osztály pusztulását jelzik és okozzák, de ugyanakkor e tulajdonságok közül sokat szeret, sokat megbocsát s ezek elvesztét fájlalja is.

Közvetlenül a világháború kitörése előtt új témakör felé fordul: a műszaki értelmiség, az ipari munkásság világa felé, amelyet egy nagy felvidéki bánya- és kohótelepen keresztül próbált ábrázolni, a *Jószerecsélt*-ben. A regény a háború kitörése következtében torzó maradt, az írónak sohasem volt többé ereje és kedve befejezni; de így torzóként is jelentős, mert a szöggyárról s a durvahengersorról szóló leírásai képviselik máig a gyári munka leghatalmasabb, legkölteibb prózai leírását irodalmunkban.

A háború kitörése egy pillanatra visszavetette Móriczot; egy pillanatra őt is elkapta a sovíniszta hullám, amelyből a legjobb ellenszerrel gyógyította ki magát: a frontokra utazott mint haditudósító, s onnan küldte haza a cenzura által sokszor megcsönkített riportjait, elbeszéléseit, ott gyűjtötte össze azt az urak elleni dühöt, amely már több írásában benne bújkál, s a *Szegény emberekben* teljes erővel tör napvilágra. Ez az alkotás eszméileg és művészileg egyaránt Móricz legtisztább és legegységesebb munkája. Éles és fájdalmas tiltakozás az imperialista rablóháború szörnyűsége, embertelensége ellen, ellenállhatatlan erejű vádbeszéd azok ellen a hatalmasok ellen, akik az egyszerű emberekbe a gyilkolás helyességének és jóságának gondolatát ültetik el; ez az elbeszélés már nyíltan és világosan az imperialista háború osztályháborúvá változtatására izgat, Móricz művészetének teljes erejével. S utána megírja *A jáklyát*, mely Móricz életútja s a történelem nagy fordulópontján, a forradalmak közszében jelenik meg.

A *Jáklyában* summázza szinte Móricz minden akkori nézetét, világlátását; összefoglaló, de nem utatnyitó alkotás, mert a továbbhaladás útját nem látja, s így érzékeltetni sem tudja. Ugyanakkor azonban az idealizmussal, frázisokkal és fellengős, tárgyiatlan messianizmussal telített Matolcsy Miklós, a fiatal falusi pap története az egész feudális, háború előtti Magyarország éles és mélyre vágó kritikája. De éles és mély kritikája a református egyháznak, sőt a vallásosságnak általában is. A materializmus felé közelítő pantheizmus alapjáról bírálja Matolcsy hitetlen tételes vallásosságát, s kimondja a valóságot a vallásról: ópiumnak nevezi, s a papról is, akit rendőrnek, a kialakult állapotok konzervátorának, az uralkodó osztályok kiszolgálójának lát már meg. Egész környezete: a kegyetlenül szipolyozó kulák-presbiterek, a maguk is kulákká változott szomszéd papok, az önnön testi és lelki okádékában fetregő «történelmi osztály»-t képviselő Arday, mind megutáltatják Matolcsyval ezt a világot, amellyel megalkudni nem akar, de érzi, hogy vele megküzdeni egyedül nincs ereje, s a családalapítás menthetetlenül a megalkuvásba kergetné. Hogy önmaga előtti tisztaságát megőrizze, menekül a munkán keresztül, szinte önként a halálba a falut elpusztító tűzvész alkalmából, mely szinte az egész magyar világ pusztulásának jelképévé nő. «Elvégeztetett, de semmi-

sem tisztázott»; a regény utolsó mondata nemcsak Matolcsy sorsát foglalja össze, de megadja a regény egész tanulságát is: az író látja és ábrázolja e műben azt, hogy a »fennálló társadalmi rend« csak katasztrófához vezethet, de hogy mi lehet ebből a kiút, arra utalni sem tud.

A regény stílusában is szinte összefoglalása egész korszakának: állandó rendkívüli feszültsége, szinte robbanó képei és hasonlatai már tovább nem is fokozhatók; egész, néha már az expresszionizmussal is kacérkodó nyelve a legvégső, valóban robbanás előtti feszültség hordozója, s amit az író gondolatilag nem tud kifejezni, azt stílusa érzelmileg fejezi ki: a forradalom vágyát és követelését. Mondanivalójával és stílusával egyaránt hozzájárult ennek a világnak éles és világos leleplezéséhez, ha közvetett módon is, hozzájárult a korhadó és korrump rendszer összedöntéséhez, a forradalom szellemi előkészítéséhez.

Azt a kiutat, amelyet művészetével maga is előkészített, Móricz nem látta, de a háború vesztes vége, a tömegek merész kezdeményezése meghozta: a forradalmat. Móricz, mint Ady is, a legnagyobb lelkesedéssel, mint az általa is kifejezett vágyak és remények megvalósulását fogadta a forradalmat. A kulturális harc síkján működik, megalakítja a Nyugat íróival együtt a Vörösmarty Akadémiát, amelynek elnöke, majd Ady halálával elnöke lesz, s újra utazik az országban, hogy maga adjon számot magának a legszélesebb tömegek vágyairól és szándékairól. Számot ad arról, hogy a parasztság radikális föld-reformot követel, hogy a parasztság zöme csak a tanács-rendszert tudja elfogadni olyan politikai formaként, amelyben ő is megbízhatik, amelyben ő is hallatni tudja valóban a szavát. Ezért üdvözli a Buza-féle földreformot is, inkább szemet hunyva gyengéi és kompromisszumos korlátai felett, s a törvény tekervényes útjait magyarázva a paraszti tömegek számára *Kiskútéjában*, mert úgy érzi, nincs magasabb írói hivatás, mint hozzájárulni a nép felvilágosításához, közvetlenül magyarázni meg neki, hogyan használhatja végre kezébe ragadott szabadságát.

S még nagyobb lelkesedéssel fogadja a proletárdiktatúrát, melyben valóban a legszélesebb dolgozó tömegek politikai akaratát ismeri fel. Itt is elsősorban a kultúra és a parasztság kérdései foglalkoztatják, s az első somogyi termelészövetkezetekben felismeri a jövőendő messze előremutató csiréit, felismeri »a jövő gazdasági életének formáját«, s ez adja hatalmas lelkesedését. Látja a kis- és középbirtokos parasztság húzódozását, de ez nem riasztja, mert bízik a kommunizmus szilárd jövőjében.

»Egyelőre nincs szükség arra, hogy a kisgazdák szövetkezetbe tömörüljenek... El fog azonban jönni az idő, hamarosan, hogy a kisgazdák maguk fogják kérni, hogy a birtokukkal bocsátkozhassanak a szövetkezetbe. Majd látni fogják, hogy a szövetkezeti tagok, akik nekik mindig koldusok voltak, jobban élnek mint ők, szebb és egészségesebb lesz a lakásuk, lesz fűrdőszobájuk és villanyvilágításuk, lesz ruhájuk, ellátásuk, kaszinójuk, ujságjuk, könyvük, iskolájuk...«

S tapasztalatait általánosítva vonja le azt a következtetést, amely sajnos csak huszonöt év után válhatott valóra.

»Magyarország végre a boldog béke útján halad. Erről szent meggyőződéssel teszek tanúságot. Nyugodtan, szépen, rendesen alakul ki az új világ. Mennyivel szebb, boldogabb és nyugodtabb a réginél.

A kommunizmus, amelytől naív képzeltedők azért féltek, mert a falanszter tömlőcét látták benne, meg fogja hozni az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát. Magyarországon nemcsak, hogy nem hal éhen senki, hanem most kezdődik az igazi boldog és emberi élet.» (A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Szikra, 1950. 212. l.)

A Tanácsköztársaság fennállásának pár viharos hónapja nem tette lehetővé, hogy Móricz Zsigmond nagyobb alkotásokba fogjon, bár az új élet új jelenségeit igyekezett azonnal papírra vetni, bár tudunk arról, hogy az új élet világát szerette volna már regényeiben is megjelentetni; minderre azonban nem adott időt számára a történelem. Ezek a hónapok mégis korszakos jelentőségűek voltak a számára, mert ekkor találkozott először a politikai téren is hatalmas alkotásokra képes dolgozó néppel: ez a korszak bizonyította be számára, hogy a nép, a dolgozó nép valóban képes és alkalmas arra, hogy saját sorsának intézését a kezébe ragadja, s ez a korszak mutatta meg neki, hogy az uralkodó osztályok eljátszották történelmi szerepüket, le kell lépniök a történelem színpadáról, hogy átadják helyüket a történelem igazi urainak: a dolgozóknak.

De még ebben a korszakban sem jut el a munkásosztály, az ipari proletariátus igazi jelentőségének a felismeréséhez.

A proletárdiktatúra alatt, mint a szegényparasztság is, ő is lelkesen elfogadja a munkásosztály vezetését; de a forradalom bukása arról győzi meg, hogy a magyar munkásosztály eljátszotta történelmi szerepét, nem élenjáró és haladó osztály többé s az ország gazdasági és társadalmi továbbfejlődésének útját egy másik vezető irányításával kell kivívni a magyar parasztságnak.

Az ellenforradalom vérgőzös hajnala Leányfalun találja Móricz Zsigmondot. Reményei összeomoltán kedves falusi fészken próbálta meghúzni magát 1919 nyarán, remélve, hogy elmúlik feje fölül a vihar. A bosszúért lihegő ellenforradalom azonban megtalálta őt, s csendőrök között vitték Szentendrére, ahol egy hétig letartóztatásban tartották. Egyben a Kisfaludy Társaság, az irodalmi reakció fellegvára, mely rajongva üdvözölte az ellenforradalmat, Pekár Gyula javaslatára — aki nemcsak a Társaság, de a Friedrich-kormány tagja is volt — »számonkérő szék«-et küld ki (ők maguk nevezték így el magukat!), amely hosszas tárgyalások után Móriczot Alexander Bernáttal együtt kizárásra javasolja.

A javaslatot a társaság közgyűlése egyhangúlag elfogadta. Móricz nem mosakszik nem próbálja meg »tisztázni« magát a vádak alól: visszavonul teljesen Leányfaluba, s alkot. A történelem szorítása alatt benne is felbuggyan a líra, s verseket ír nagy számban, amelyeket csak évekkel később mer kiadni. Furcsa versek ezek, amelyekben a pátoszos modor már-már megmosolyogtatna, ha nem éreznők minden sora mögött is egy nagy lélek vergődését, vívódását, kifejezést és formát kereső küzdelmét önmagával és rászakadó korával. Ennek legteljesebb és legkevésbé leplezett kifejezése a *Misanthrop* c. verse.

Élén ragyogtam az embereknek
és minden szabad volt nekem.
Fáklya volt kezemben és mindenki
látni akart annak a fényinél.

.....
S ők túlrohantak rajtam
s már észre se vettetek,
s én fáklyámat begöngyölgetve,
szomorúan vonultam ligetembe,
bánatosan nézván a rohanók után.

.....
S egyszerre csak visszaözlött
az ár, messze mögöttem véres feketén
fekete véresen tajtékzott az ár;
és korbácsosok jöttek, fejetlenek.

.....
Jött bős csordája a huligánoknak
s nyelvét rám vetve tombolt fenemód,
jött a kárvallottak végtelen hada
s bosszúját tölté rajtam iszonyún,
jött a váltó idők patkány serege
és legázolt tetemem lépcsőül vette,
és a kárörvendők, károm vad örvendői.
De én a fáklyát meg nem tagadom,
ha köd van, ha vihar.
a fáklya szent.

Bezártam érte magamat
élő koporsóba.

.....
Egyedül vagyok kimondhatatlan,
egyedül kell lennem közelíthetetlen,
egyedül végtelen :
a fáklya misanthropja : én.
Egyedül, egyedül, egyedül,
míg csak el nem jön az idő,
a viharok után,
a tiszta szent Napkelte,
a Fény. . .

Akkor fáklým fölemelendem
a Napig
és beleolvadok mindenestől
a Fénybe !
S ott tűnök el, ott tűnök el
ragyogó boldogan
a halhatatlan örök fényben.
Az emberiség boldog fénykorában !

Nincs költőnk rajta kívül, aki a haza határai között ilyen tisztán és nyíltan írt volna ekkor a forradalomhoz való viszonyáról, s ilyen tiszta és nyílt vallomást tett volna amellest, hogy a forradalom ideáljait vállalja s biztosa hisz azok győzelmében. Szinte profétikus, mennyire érzi : egyedül maradt az eszményeivel, s egyedüliségét nem veszítheti el mindaddig, amíg el nem következik »az emberiség boldog fénykora«...

Megfogadja ugyan, hogy »politikára vonatkozó ígét tollam többé le nem írok« — de ugyanakkor megírja ezt s ehhez hasonló tucatnyi versét, s ami ezeknél is több és jelentősebb — megírja a *Légy jó mindhalálíg*-ot és a *Tündérkert*-et.

A maga módján mindkettő menekülés a jelenből a múlt világába. A *Légy jó mindhalálíg* menekülés a gyermekkor világába, a háború előtti időkbe. Nyilván a felhőtlen idillt kereste saját gyermekkorában ; de ahogy belemerült, úgy elevedett meg Nyilas Misi körül a múlt századi valóságos Debrecen, amely tele van harccal, a ritka öröm mellett sok fájdalommal és megaláztatással, egy valóságos kislány valóságos életével. Az teszi a magyar gyermekregények sorában példátlan nagyságúvá, hogy úgy tudott lényegében pszichológiai regényt írni, úgy tudta szinte lépésről-lépésre bemutatni a kis Nyilas Misi lelki viharait, hogy körülötte egy pillantra sem szűnik meg a társadalom élni, lélekezni, sőt — s ez teszi jelentős realista alkotássá — Misi minden lelki viharának. szenvedésének és örömeinek társadalmi okai és kihatásai vannak. A regény esemény-sorát joggal redukálhatjuk arra a küzdelemre, amely a külvilág s Nyilas Misi között folyik akörül, hogy kihez lesz hű Misi : apjához, a szegény, nyomorgó ácshoz-e, s rajta keresztül az őt öléből kibocsátó dolgozó néphez, vagy a kollégiumhoz, az uralkodó osztály nevelési rendjéhez, amely apja megtagadására akarja kényszeríteni ? S Misi helytállása a tanári terrort szemben, jövődő pályaképének a könyv utolsó lapjain felvázolt költői rajza mind egyet igazol : Nyilas Misi a szegényekhez, a dolgozó néphez marad-hűséges mindhalálíg, mint ahogy megalkotója is hűséges marad minden tanári vegza-túra és politikai pellengérezések dacára azokhoz az ideálokhoz, amelyek ellen üldözői oly vérezen harcoltak ...

A *Tündérkert* pedig menekülés a 17. századi Erdély, Báthori Gábor és Bethlen Gábor világába, amely egy kissé csapda is volt az író számára : tizenöt éven keresztül nem szabadul ettől, míg meg nem írja a trilógiát, amelyet együttesen *Erdély* címen ismerünk, s amelynek az egész művön végigvonuló gondolata a mély, őszinte, gyötrődő hazafiság, az a hazafiság, mely minden gondolatát a haza felemelése, a nemzet boldogulása, a társadalom szabad fejlődése felé irányította. Ez a gondolat vezette tekintetét a 17. századba, hogy Báthory és Bethlen Gábor vérrel, győtrelemmel de reménnyel és lehetőséggel teli világában keressen hőst és példát a saját kora számára, találja meg azokat a körülményeket a kis Erdélyben, amelyek széles megvalósítása már korán megnyitotta volna az ország polgárosodásának, a nép nemzeté válásának az útját.

S egyben hőst is keresett : hőst, aki a háború, a rombolás, a pusztítás után bölcs építő politikával tudja összefogni a nemzet minden teremtő erejét, aki az úri politika felelőtlensége által elpusztított tündérkertből újra édenkertet képes varázsolni ; hőst aki a legnagyobb tettel : a prózai, munkás létköznapok hősiességével emeli fel nemzetét az élenjáró népek sorába. S ezt a hőst az akkori uralkodó osztály legjobbjában : Bethlen Gáborban találta meg, akit addig követ nyomon, amíg eléri a hatalmat, s azt megszilárdítva valóban a béke s boldogság szigetévé emeli kis országát.

Ebben a regényben gazdagon és hitelesen elevededik meg egy egész kor, s annak gondolkodása, erkölce és élete minden sokszínűségével ; az eleven, a történelmi és emberi igazságokhoz hű alakok tucatjai nyüzsgőnek ebben a műben, de mind úgy, hogy az olvasó számára egy kis jelenetben is felejthetelenné tudják tenni magukat.

Az író egy kor lelkét az általa kikovácsolt csodálatos nyelvvel is igyekezett felkelteni, a történelmi regény helyesen mértéktartó nyelvi archaizálásának remekét és példáját teremtve meg — de ez a regény egyben nagy tanítás és tanulás saját kora számára is, mert az író aktuális politikai mondanivalójának is hordozója.

Igaz, Bethlen Gáboron keresztül az osztálybékét hirdeti, de a nemzeti felemelkedés érdekében; igaz, hogy a polgárosodás, a kapitalista fejlődés mellett, a feudális kötöttségek ellen harcol minden sorával, de ezt a harcot ekkor s ebben a regényében is az uralkodó osztály legjobbjával való összefogásban akarja magvívni — ugyanakkor viszont tiltakozik is a művön keresztül a saját kora brutális és ostoba valósága ellen, tiltakozik Bethlen Gábor és korának példáján keresztül a faji gyűlölet és az irredenta uszítás ellen, tiltakozik a feudalizmus gazdasági és politikai formáinak a konzerválása ellen.

Későbbi kötetekben — elsősorban *A nap árnyékában* — ez a mondanivaló már erősen háttérbe szorul a magánélet problémái, a hősnek két nő közötti vívódásai elől, amellyel párhuzamosan elprivatizálódik, s érdekességét is elveszti a történelem — de vele együtt az egész mű is. Nyilván ezért nem írta meg befejező kötetét, amelyet pedig tervezett.

S nemcsak történelmi műveiben: a huszas években születő alkotásaiban szinte kivétel nélkül az a nagy illúzió jut szóhoz, amely már az *Erdélyt* is lelkesíti, s amelyet cikkekben is kifejezett: az uralkodó osztály legjobbjában való reménykedése, hogy azok segítségével fogja tudni megváltani az országot, velük együtt fogja a jobb, egészségesebb, jövőt jelentőbb, tehát a polgárosultabb, szabadabb, demokratikusabb Magyarországot felépíteni. E korszakának irodalmi alkotásai mind ezen illúzió s a valóság közötti viaskodás termékei; Móricz örök érdeme lesz, hogy bár ő maga szeretett volna hinni abban, hogy még vannak jövőt ígérő, nagyra hivatott egyéniségek az uralkodó osztályban, elsősorban a dzsentriben, akik meg fogják tudni valósítani az ország kivezetését akkori állapotából, de amikor művészetében ezek az illúziók szembe kerültek a valósággal, mindig a valóság győzedelmeskedett s maga alkotta vagy átvett elméletei kedvéért nem tett erőszakot hősei tipikus jellemén vagy sorsán; egy jottányit sem engedett a művészi igazságból azért, hogy személyi izlésének megfelelőbb embert alkosson alakjaiból. Így jön létre a *Kivilágos kivirradtig* dárídós éjszakájának a története, amelyben mély nosztalgiával nézi ennek a kedélyes, eszem-íszom magyar világnak az elmúlását, de nosztalgiája sem fátyolosza el élesen figyelő szemét, amely meglátja s világosan leleplezi ennek a társaságnak elősdi, here, kiélt, már a társadalom számára semmiféle hasznot nem, csak terhet jelentő jellegét. S ennek a világnak a képe kerekedik ki az *Uri muriban*.

Szakhmáry Zoltán sorsa a nagyra hivatott, de hanyatló osztályhoz végzetesen odalancolt ember bukásának tragédiája. Látja s keresi a jobbat, de a kezében minden jószándék az ellenkezőjére fordul: belterjes gazdálkodási tervei saját kitaratása híján omolnak már csirájukban össze, meg azért, mert az úri középbirtok már nem bírta a versenyt a kapitalizálódó mammutbirtokokkal; magánéletének az újat, jobbat kereső próbálkozása pedig saját életének csődjévé s egy kis tehetséges summáslálynak a félvilágba igazításává fajul. Körülötte pedig ott van a magyar tenger, a magyar Alföld, amelyen semmi nem mozdul, s a változást vágyó hang csak gúnyt és értetlenséget talál: a többi uraknak minden jó a régi módon, s ha változás kell nekik legfeljebb az apáiktól örökölt parlagi s durva mulatások és tréfák helyett egy még parlagibb és még durvább tréfa kiagyalásán jár az eszük. Mélyen elítéli az író ezeket az embereket, de mélyen fájlalja is azt a bájos adományszatást, azt a «magyar kedélyt», amelynek elmúlását féli az ő pusztulásukkal, hiszen Szakhmáry Zoltán vége mintha nemcsak az ő és osztálya, de az egész világ végét jövendőlné, mintha a fellobbanó nádtetővel égberepülő pernye magával sodorná ezt az egész világot is, mely eszeveszetten járja alatta haláltáncát.

E két regénye a komponálatlan, ösztönös példaképének látszik: az események s adomák hullámain úgy ringatóznak az olvasó, hogy szinte észre sem veszi, mily egyenes medrű, gyors iramú áram viszi a katasztrófa felé. A szerkezetet összetartó férc sehol ki nem ütkezik, de a regény mély és gondos megkomponálása teszi csak lehetővé ezt a kényelmes és mégis rohanó menetet, amely kitérő nélkül vezet el a végkifejlethez, de közben a kor valóságából mennél nagyobb darabot markol fel, az így kialakuló tragi-

kusan füledt atmoszférával is hozzájárulva nemcsak a történet kifejlesztéséhez, de a kor ábrázolásához is.

S a két regény között Móricz életének legnagyobb magánemberi válsága: első feleségének öngyilkossága, s rákövetkező második házassága. De még ez előtt, még első házassága nagy krízisében, szinte szökik Debrecenbe, ahol összegyűjti az anyagát, majd hat nap alatt megírja a *Pillangót*, egyik legtökéletesebb kis remekét.

Maga Móricz Hitves Zsuzsika és Darabos Jóska könnyes mosolyos szerelmi történetét idillnek nevezte. Furcsa idill, hisz már-már tragédiába fordul a történet, ha a szerelem nem győzne hirtelen minden gátjótársadalmi akadályon; de éppen azért idill, mert a szerelem mindent le tud győzni, s a fiatalok boldogságvágya le tudja győzni a boldogságuk ellen prédikáló parlagi életbölcseket, a falu íratlan, de annál erősebb törvényét. Idill, mert csak a szerelem napja ragyog felette, de a társadalom által rájuk vetett árnyékokat ez a nap el tudja oszlatni; idill, mert a boldogságra készülődő két ember felkészülésének, boldogságuk megvalósulásának története. S azzal, hogy az erkölcsi tisztaságnak és tisztá szenvedélynek hordozóivá zselléreket tesz, közvetve éles kritikát gyakorol a regényben csak epizódikusan fellépő uralkodó osztály, s annak kiéltsége, erkölcsi rothadtsága felett. Ez a regény már előremutat *A boldog ember világa* és szemléleti módja felé, azonban még a kettő között van a nagy iskola: a kapitalizmus hatalmas, 1929-el kezdődő s hazánkon is végigsöprő válsága. Ez a válság hozza meg a számára, a korábbi illúziókkal való leszámolás lehetőségét. Ekkor, a válságban ismeri meg a magyar uralkodó osztályok teljes rothadtságát, a nemzet, az ország ügyei intézésére alkalmatlan, végtelenen önző voltát, s a magyar uralkodó osztályokkal, a dzsentribe vetett illúzióival egy hatalmas alkotásban, a *Rokonok*ban számol le.

Zsarátnok város és Kopjáss főügyész lokális történetét úgy adja elő Móricz, hogy abban az egész ország mélységei nyílnak meg: a helyhez kötött mese mögött az egész ország állapotának, az egész uralkodó osztály uralmának éles kritikája húzódik.

Kopjáss István, a kis kultúrtaácsnokból lett nagyhatalmú főügyész sorsa mindenfajta reformizmusnak éles kritikája; kegyetlen bírálata mindazoknak, akik össze akarják egyeztetni a hideget a meleggel, a személyi érvényesülést a közéleti tisztogatással, a korrupciót a hangoskodó puritánssággal; mindazoknak, akiknek kifelé vagy befelé az a jelszavuk, ami Kopjássnak, hogy »a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon!« A dzsentri kezében a város, az ország, s az ő karosszékeikről alig látni le a szörnyen küszködő kisbérlok állati nyomorúságára. Az ő számukra a parasztság vagy voks vagy adóalany, de semmiesetre sem olyasvalaki, akiért harcolni, dolgozni érdemes. S a dzsentri is a kezében van már a fináncnökének: a városban Kardics bácsi, a Takaréknál mindenható igazgatója csinál esőt és jó időt, az ő vacsoráin dőlnek el a város ügyei s kezében tart mindenkit, aki számít. Felvehetné ezek ellen a harcot Kopjáss? Talán, ha a néptömegekre próbálna valóban támaszkodni; azonban ez a perspektíva fel sem merül előtte, mert a néptömegekből alig lát többet, mint Martiny dr.-t, az ellenékező vezetőjét, aki maga is alig várja, hogy bekerüljön a húsfaszék mellett ülő »rokonok« társaságába. Az osztályharc csak áttételes formában nyilatkozik meg ebben a regényben, mert nem a kizsákmányolók, hanem az úrhatnámok és urak, a rablók és rabolni akarók összecsapása folyik, s az magyarázza meg a vég kifejtetlenségét is. Kopjáss számára valóban nyitva az út vissza ebbe a világba, osztozkodni a hatalmasokkal a hatalomban, jóllakottakkal a konkon, mert hiszen vér a vérükből, s ha gondolkodásán van is valami szociális máz, ha még tudja is, hogy másképpen s másfelé is mehetne az ország szekere, ez már legfeljebb lelkiismerete kisebb-nagyobb, de már következmény nélküli háborgását okozza.

Ebből a regényből hiányzik már *A fáktya* robbanó feszültsége és túlhajtott képei: ez stílusában is betetőzése második korszakának, annak az útnak, amelyet a tárgyilagos, látszólag szenttelen hangig megtett, mely éppen tényeket közlő tárgyilagosságán, szemre hideg tényütközésén keresztül talán még jobban lázít, jobban felháborít, hiszen kommentár és írói közbeszólás nélkül mondja el, milyen az uralkodóosztály, kik s hogyan bánnak a nép pénzével, életével, jövőjével.

S a válság iskolájával párhuzamosan járja ki Móricz a Nyugat szerkesztésének szintén elég jelentős iskoláját: ekkor ismeri meg a l'art pour l'art törekvések Babitsát teljes valójában, ekkor látja meg, hogy a régi Nyugat, az ő kiróipító és nagyra növősző

fészke, amely Ady mellett neki is otthont biztosított, menthetetlenül megszűnt, s a levegőtlen urbanizmusba, a vérszegény, világtól elforduló, rímczelláló privatizálásba menekülő Babbitssal közös nyelve — s ami még fontosabb, közös elvei, — nem lehetnek. Állandó hullámszó és vívódás a folyóirat minden egyes száma kettejük széthúzó elvei és szándékai között, míg Móricz bele nem fárad a harcba. Ő a Nyugatból olyan szellemi fórumot akart teremteni, amely az ország összes problémáit feltárja, amely a továbbfejlődés, a társadalmi és politikai kibontakozás aktív segítője, a nemzeti lelkiismeret ébresztője tud lenni. Ezért utazza be ebben az időben fáradhatatlanul az országot, mindenütt előadásokat tartva, ezért utazik a szomszéd államok magyarságához is; s Csehszlovákiából visszajöve, amikor ki meri mondani, hogy ott szabadabb levegőn egy érdemesebb fiatalság nő mint a hazai, megindul a hajsza ellene, hogy lehetetlenné tegyék, s az ellenforradalmi sajtó, konzervatív egyetemi tanárok, hisztériás fruskák és megvadult törvényhatóságok együttes támadásainak megvan az az eredménye, hogy egy pillanatra meghátrál, s a lap életbenmaradása kedvéért lemond a Nyugat szerkesztéséről is.

De már a Nyugatban a legnagyobb örömmel, lelkesedéssel üdvözölte Szabó Pált, mint a legnagyobb paraszti réteg, a szegényparasztság irodalmi szószólóját, s megnyitotta számára a folyóirat kapuit; már a Nyugatban lázasan kereste az új és népi tehetségeket, akik számára megkönnyíthetné a kezdést, akiken keresztül végre a legelnyomottabb s legszélesebb dolgozó réteg, a szegényparasztság s az agrárproletariátus megnyilatkozhatnak.

Nem kellett messze mennie a keresésben. Ő maga volt az, aki a harmincas évekkel kezdődő korszakában a legteljesebben szólaltatta meg a legszélesebb és legszegényebb, legelnyomottabb magyar társadalmi osztályt, a szellemiséget, az agrárproletariátust. Az országban egyre magasabbra nő a fasiszta dudvával szemben Móricz Zsigmond ebben az időben lázasan keresi az igazi segítséget, azt a gyógyszert, amely az egész ország minden baját egy csapásra megoldaná, de ugyanakkor lelkes örömmel üdvözöl minden apró reformot, minden, a kormány által támogatott népfőiskolát, minden falusi tégláégetőeljárást, amely alkalmas lehet a parasztság életét egészségesebbé tenni, vagy valamit enyhíteni végtelen gazdasági és szellemi nyomorán.

A *boldog ember* szinte egykedvűen csörgedező élete, mely a Horthy-korszak nyomorát általa mutatja be teljes valójában, hogy a világháború előtti nyomor-világot ahhoz képest szépnek és boldognak festi; egy munkás parasztember élete ez, akinek a munka szépsége adja talán legtöbb örömét s akinek érzelmeit is becsületes munkával megalapozott lelkiismeret határozza meg. Csak áttételesen lázít, de nem hatástalanul minden kizsákmányoló és a nép vérért szívó úr ellen, akik azért teszik nincstelenné Joó Györgyöt, mert mint ember a csúszkával szembe fordult, mert beszélni egy tekintetes úrral; csak egy alakon keresztül, de helyesen és hatásosan ítéli el az áruló magyar jobboldali szociáldemokrácia parasztpolitikáját, amely szervezés helyett lenézte, oktatás helyett megvetette, felszabadítás helyett eladta a magyar szegényparasztságot. De *A boldog ember* minden nyomorúsága és úrnak, csendőrnak, adóhivatalnak való kiszolgáltatottsága ellenére sem lázad, nem támad az urak ellen, csak igyekszik meghúzni magát mint a fű, mert tudja, hogy a fű minden vihart átvészeli. S Móricz mintha hiába írná le Joó György megaláztatásait és nélkülözéseit; ha rezignáltan s kedvetlenül is, de mintha itt még hajlandó lenne példának s útnak elfogadni a Joó György útját, a magát meghúzó, saját kis csigaházába zárkózó emberi életet.

Ugyanakkor azonban már az újat kereső, a régít megtámadó paraszti életet is keresi, látja. A *Barbárok* tömörre kovácsolt, de minden szegletén finomra cizellált remeke nemcsak a paraszti exotizmus megszólaltatója, de vádbeszéd is az ellen a világ, az ellen a rendszer ellen, amely ezeket a nyája-juhászokat, az embertelenségnek és a kegyetlenségnek ilyen mélységeire neveli — kényszeríti. A *Komor Ló*, a magyar irodalom első s azóta el nem ért tökéletességű filmnovellája pedig már éppen ennek a legelmaradottabb rétegnek, a pásztoroknak, csikósoknak az életét használva fel, zengi el az új életet kereső fiatal himnuszát, azét a csikósét, akit már keservesen nem elégít ki apái nyergeskarikásostoros életének nyers szépsége, hanem ellenállhatatlanul vágyódnak a technikai haladás után; s ezt a himnusz tiszta csengésű pianóban kíséri a szegényparaszti szerelem boldogságának éneke.

Amikor a szegényparasztok, pásztorok, csikósok élete felé fordul, ugyanakkor már megpróbál a proletariátus felé is tapogató lépéseket tenni: ennek a tanúságai a Kiserdő nyomortanyáján végzett útjai, a Kiserdő mind gyakrabban megjelenése cikkeiben és regényeiben, s egyetlen kis, munkásokat szerepeltető remeke, a *Kiserdei angyalok*. Ha haláláig nem is láthatta meg a proletariátus hatalmas erejét, melyet szervezettsége ad neki, ha haláláig nem is jutott el a marxizmus fényéhez s a munkásosztály vezető szerepéről való meggyőződéshez, ebben az elbeszélésében magasan a nyomor megrázó képei fölé tudja tartani a proletárok egymáson segítő spontán szolidaritását, amely még a gazdasági válság szörnyű pusztítása, az emberi méltóság lábbal tiprása közben is bizalmat, erőt, optimista derűt áraszt.

S megjelenik a *Betyár*, saját kora legégetőbb problémájának, a magyar földkérdésnek még magyar irodalmi műben ilyen nyíltan nem tárgyalt feltárása. Nem törődik már a sallangokkal, a cifrázatokkal Móricz: figyelmét a döntő osztályellentétre, a parasztság és a feudális nagybirtok közötti ellentétre szegezi, s a parasztság forradalmi erőit egy hatalmas szegényparashti hősből, Avar Janiban testesíti meg. Avar Jani kiváló egyénisége, hatalmas szellemi képességei égő vád a kor ellen, amely ezeket a tehetségeket csak a törvényen kívül engedi kiélni; a regény két legnagyobb jelenete pedig, a betörés a kastélyba s a falu fellázadása már nemcsak a nép lázadó indulatainak jogosságát, de a követendő utat is próbálja megmutatni. A regény maga azonban — a magánélet problémái, Avar Jani és egy úri asszony, Dea valószínűtlen szerelme, s az avarjanik kiáltalan kiútja a kivándorlás felé — inkább elcsúszik, mint utat mutat; de a falu lázadásának jelenete nemcsak Avar Jani, hanem Móricz Zsigmond további útját is bevilágítja. Ettől kezdve Móricz vezérlő eszméje a népforradalom lehetőségének, útjának keresése; művei a forradalmi nép felkelésének hívása s megjelenítése.

Meg szerette volna írni Dózsa-regényét. A kapitalista kiadói önkény, mely egész életén át rabláncba tartotta, csirájában ölte meg a gondolatot. Megírja hát — második házassága felbomlása táján — a Csibe-novellákat, amelyekben újra a munkásosztály felé tapogató, de csak a lágymányosi bérkaszármáyák lumpenproletár tömeglakásainak pállott környezetrajzáig jut el. S megírja az *Életem regényét*, a nagy tanúságtételt és önvallomást, mely egy tiszta élet és nagy lélek hevével tesz hitet saját gyermeksége mellett, emeli piedesztálra szegényparashti küzdő apját, akit saját kezdeményező szelleme és a kor fuvallata kivitt a kapitalista vállalkozás gyorsabb sodrású, de zavarosabb vizeire, s édesanyját, aki a középosztály komolyan vett erkölcsi normáinak szigorúságával örködött gyermekei egyenes, gerinces emberré fejlődése fölött. Példátlan írói bravur: élete első tíz esztendejének története, amelybe bele tudja sűríteni mindazt az élményt és szenvedést, amely egész további életére elkötelezte az irodalommal, s összeforrasztotta a parasztsággal. Ugyanakkor a tiszakálmáni korszaknak éles, kiméretlen leleplezése, őszinte és leleplezetlen feltárása annak a kornak, amely az ország szekerét a szakadék felé egyre gyorsabban vezető politikusokat szülte és nevelte, amelyet ezek mint többé el nem érhető ideált, boldog aranykort igyekeztek beállítani az utódok előtt.

A fasiszmus kísértéseivel s népbutító kísérleteivel elszántan, egyre keményebben szegül szembe: ott van a Márciusi Front alapítói között, s az elsők között tiltakozik a zsidótörvény ellen. Látja, hogy az ország a szakadékba rohan, s nem látja, hogy a szakadékon túl kel fel a vörös nap: csak az egyre nyomasztóbb sötétséget érzi, mely az országra szakad. Folyóiratával, a Kelet Népével próbál harcolni a sötétség ellen, s rossz jelszót választva próbálja megvívni igaz harcát. A »Ne politizálj, hanem építkezz!« helytelen, félrevezető jelszó volt, — de ő nyilván nem úgy gondolta, hogy a fasiszta politika előtti meghajlást hirdesse: ennek egész lapja, egész élete, ekkori minden írása mond ellent.

A »Ne politizálj, építkezz!« éppen ellenkezőleg: a fasiszta politikának való háttáfordítás, s az apró reformokon keresztül való országépítés programja. Nem látott mást a magyar politikai porondon, mint fasisztát és még fasisztábbat — hiszen nem láthatta a mély illegalitásba küzdő Kommunista Pártot. Ez indokolja, ha nem is igazolja jelszavát, amelyet az antifasiszta erők koncentrálására alkalmasnak remélt, de amelynek helytelensége megbosszulta magát rajta még életében: eltántorította tőle azokat, akikkel egy táborban lett volna a helye, s nem tudta mellé állítani azokat, akikkel közös ügye ugyanis csak nagyon időlegesen lehetett volna.

Izoláltságban, kivetettségben, küszködve és kétségbeesetten halt meg — de még halála előtt megírta két utolsó nagy remekét, az *Árvácskát* s *Rózsa Sándorát*.

Az *Árvácska* a teljes kétségbeesés és reménytelenség regénye, az emberi gonoszság s a szegény, tehetetlen kisgyermek kiszolgáltatottságának panaszos zsoltára; ez a világ, amelyet a végén tűzvész pusztít el, teljesen megérett a csúfos pusztulásra, már nem is lehet a sorsa más, mint a tűztenger, amelyből talán a nép megtisztultan fog feltámadni — de Móricz ebben a regényében nem látja a feltámadást, csak a társadalom velejéig rágó gonoszságot, amely ellen hiába hadakozik az öreg takács és a parányi, tehetetlen kislány. De ezzel a reménytelen és kegyetlen meztelenségű képpel nem elégedhetett meg: hihetetlen gyorsasággal megírja a *Rózsa Sándor* két kötetét, amelyekben újra a népbé, a nép legalsó és legelnyomottabb rétegébe vetett bizalmát, a népforradalomba vetett reményét testesíti meg. A regény értékei, szépségei szinte felmérhetetlenek: a második kötet elnagyoltsága ellenére is biztosan tanúsítja ez a mű, hogy Móricz írói ereje teljében hagyott itt bennünket, s hogy mennyi mindent kaphattunk volna még tőle, ha el nem ragadja a halál.

Rózsa Sándorban megalkotta a népi hőst, aki bátran száll szembe az urakkal, aki egész életét az urak elleni harcra teszi fel, mert megértette, hogy az emberi méltóság tiltja meg számára, hogy ezt a világot, a feudalizmus korhadó, rothadó világát harc nélkül elfogadja. S nem egyedül harcol, igyekszik szövetségesekre szert tenni s csapatot szervezni maga körül: nemcsak egyéni tragédiája, hogy ezek a kísérletei fiaskóval járnak, csapata nem tudja céljaiban követni, s csalódottan kénytelen kétszer is székel eresztetni őket. Mint annyi hőse, Rózsa Sándor is menthetetlenül egyedül van, s harcát csalódottan hagyja abba; talán az el nem készült harmadik kötet tudott volna más perspektívát nyitni, mint az első kettő, mely egyaránt a közéleti harcban való csalódás és a magánéletbe és legalitásba való visszaterés melankólikus hangján járul.

Ebben a regényben valóban egy nép szíve lüktet és dobog, egy nép szenvedélyei viharzanak — nem csoda, hogy e szenvedélyek kissé eltorzítják a történelmet, s a nép melletti nyílt kiállítás vágya, a parasztság számára járható út kijelölésének az igénye megakadályozza, hogy a történelmet, s a történelem nagy alakjait szerepüknek s egyéniségüknek teljesen megfelelően fogja fel. Azonban így is nagy figyelemzértés és nagy példa a regény, mely az ország forradalmi átalakulásra érett periódusában egy erős lélek szenvedélyének s egy zseniális író művészetének együttes erejével hívja fel a figyelmet az agrárhelyzet tarthatatlanságára s arra, hogy ennek a megoldását s a belső demokratizálódást össze kell kapcsolni, mert egyik a másik nélkül egyaránt homokra épít. Lehetnek művészi vagy szerkezeti gyöngéi a regénynek, de mindezeket szinte elsodorja, semmivé teszi az az erő, amellyel ez a tanulság, ez az intelem a műből kisugárzik. S ez az erő is reménytelenségbe fúl, mert hiába keresi a paraszti forradalom lehetséges útját, azt nem látja: mert nem látja a forradalom lehetséges vezetőjét, mert úgy tapasztalta, hogy a Rózsa Sándorok harcát, ha magukra vannak utalva, mindig eladhatják a Piszte Matyik ...

*

Hosszú, s göröngyös, szenvedélyekkel s szenvedésekkel teli út volt az, amelyet a tiszacécsi kis zsupfődeles házban napvilágot látott parasztfiú bejárt, míg hatvankét év múltán, a reáboruló fasiszta éjszakában örökre behunyta megfáradott szemét — de ezen az úton egyetlen szenvedély uralkodott, amely minden tettét minden percét meghatározta: a népért, a hazáért való önfeláldozó cselekvés szenvedélye, az a vágy, amely az írói tökéletességnek egyik elengedhetetlen előfeltétele: hogy necsak leírja a meglátott valót, hanem annak hű és mély tükrözésével hozzájáruljon megváltoztatásához is. Sz szenvedéllyel rombolta a régit, s szenvedéllyel kereste az új építésének lehetőségét: amint minden, az úri világról, a kizsákmányolástról szóló írása egy-egy pörölycsapás volt a félféudális renden, úgy szinte minden írásában felcillan az új építőjének, a jövő emberének, az ország s a nép új, jobb utakra vezetőjének a keresése.

Hiába élte le élete legnagyobb részét a nagyvárosban, értelmiség és polgári körökben forogva: szoros, elszakíthatatlan kapcsolatát a magyar parasztsággal sohasem vesztette el, egész életében a magyar parasztság szószóója tudott lenni, aki vele szeretett, vele gyűlölt osztályával s annak valóban »szeme, füle, hangja« volt. Azonosulása a néppel

nem valamilyen okkult befolyás következménye: azért tudott szoros egységben élni s alkotni a parasztsággal, mert ezt a kapcsolatot maga is gondosan ápolta, mert szinte szakadatlan országjárása, a dolgozó néppel való állandó és céltudatos érintkezése, problémái, bajai és örömei iránti szenvedélyes érdeklődése ezt az összeforrást nemcsak lehetővé tették, hanem állandóan erősítették. Ő akkor tudott a dolgozó nép közé menni, a néppel együtt szenvedni és örülni, amikor ez nemhogy divat, de inkább az elefántcsont-tornyukra büszke írók által lenézett »újságitás dolog« volt — s ezzel is példát adott mindnyájunknak, de különösképpen a mai íróknak.

Nagy példát adott a munka iránti szeretetével is: nemcsak az írói munka szeretete, az állandó írói munka igénye önmagával szemben s a más munkája iránti tisztelet volt meg benne hatalmas mértékben, de a fizikai munka értése és becsülése is. Nincs írónk előtte, aki a fizikai, s elsősorban a paraszti munkát olyan alaposan, gondossággal és szeretettel tanulmányozta s megírta volna, mint ő.

Szerencsétlen, viharoktól dúlt korszakban született s élt. Mikor indult, még jogos és indokolt volt az egész társadalom ábrázolásának igénye a parasztság felől nézve; mikor tehetsége kibontakozott, ezt a teljes ábrázolást már csak a munkásosztály nézőpontjáról adhatta volna meg. Ezért nem tudta megírni azt a »számtalan kötetű, szörnyű nagy regényt« — ahogy maga mondta — amelynek megírására fiatalságában készült, s amely az egész magyar társadalmat, s annak minden problémáját felölelte volna. De ma visszanézve, nyugodtan mondhatjuk, hogy ezen a művön dolgozott egész életén át, s rendkívüli termékenysége, kiapadhatatlan invenciója mind azt a célt szolgálták, hogy a magyarság életét s problémáit megírva igyekezzen megváltoztatni.

Mivel nem ért el hozzá a munkásosztály világnézete, nem is tudta már felölelni és egységben látni saját világának minden problémáját s azok megoldásait; ezért nem tudta — különösen alkotó periódusa második felétől — egységben látni a társadalmat. De látása élességében, megítélése mélységében elment a legszélső határig, ameddig saját világnézete engedte, s művészete legnagyobb alkotásaiban úgy tudta összekapcsolni a reális ábrázolást s a romantikus látásmódot, hogy ezzel már-már ablakot nyitott a szocialista realizmus felé, mint ahogy a szocialista realizmus felé mutat a pozitív hős, a nép haladó osztálya legjobb fiainak legszebb tulajdonságait egyesítő s a dolgozó nép érdekében vívott harcban kifejtő ember megalkotása iránti állandó vágya, lankadatlan művészi törekvése.

Művészete legjellemzőbb tulajdonsága, mely az olvasónak azonnal szembeszökik, hallatlan drámai ereje, melynek párja nincs prózairodalmunkban. S hogy ez a drámaiság nem válik soha modorossággá, hanem mindig a téma s a szenvedélyek méltó kifejezője, az egyenesen következik korszakával, saját korával való összeforrottságából: ez a drámaiság saját korában, a demokratikus népfelkelés aktualitásával telített korban gyökerezik, annak legmegfelelőbb kifejezője, s onnan nyeri erejét és létjogosultságát.

Móricz Zsigmond saját kora írója — s mert mélyen és kendőzetlenül, megalkuvás nélkül volt saját kora írója, azért lett halhatatlanná. Saját kora írója, de saját korának elidegeníthetetlenül magyar írója: nemcsak nyelvében és tájaiban, de konfliktusaiban, jellemeiben is a miénk, aki művészete minden színt a néptől nyerte, s aki művészete minden színével népét gazdagította. Összeforrott népével, minden tétivel és egész életével a nép felemelkedését akarta szolgálni, mert minden gondolatának mélyén ott rejtett élete kiolthatatlan tüze: mély és igaz hazafisága. S ennek a hazafiságnak a körébe épp úgy beletartozott a dolgozók, a parasztság s munkásság szeretete, mint az urak gyűlölete; ez a hazafiság kötötte őt elválaszthatatlanul és elidegeníthetetlenül ehhez a földhöz, s ez emeli fel őt e földről a halhatatlanság fellegeijé.

»Móricz ahhoz a kevés nagy európai íróhoz tartozott, akik az európai polgári irodalom hanyatlása korában realisták tudtak maradni és a polgári demokratikus forradalom plebejus irányát képviselve, hatalmas erejű társadalomkritikát tudtak gyakorolni« — mondta Révai elvtárs, s ezzel nemcsak hazai, de nemzetközi irodalomtörténeti jelentőségére mutatott rá. Hatalmas és kiolthatatlan büszkeség számunkra, hogy ilyen íróval tudtuk megajándékozni a népek haladó kultúráját, de ezt a büszkeséget bele kell vinnünk egész népünkbe, s elsősorban ifjúságunkba: valóban mindnyájunk kultúrájának, életének, harcainak aktív részesévé, segítőjévé és tanácsadójává kell tennünk

Móricz műveit, amelyek nemcsak esztétikai örömet, de a múlt gyűlöletét, a jelen s jövőnk szeretetét és építésének, védelmének harcos elszántságát tanítják nekünk. A kritikailag elsajátított Móricz Zsigmond halhatatlan segítő társunk — támaszkodjunk hát rá, s műveinek esztétikai gyönyörűségén edzzük erőnket a reánk váró harcokhoz, ismerjük és gyűlöljük meg múltunkat s tanuljuk meg még fokozottabban szeretni jövőnket. Ez nemcsak Móricz Zsigmond, hanem elsősorban saját magunk iránti kötelességünk.

BÓKA LÁSZLÓ

JÓZSEF ATTILA KÖLTŐI ESZKÖZEI*

»Költő vagyok — mit érdekelne engem a költészet maga?« — így kezdődik József Attila »Ars Poetica«-ja. Költői eszközeit vizsgálva nem lehet alacsonyabbról közelítenünk költészetéhez, mint amily magasról ő nézte azt. »A mindenséggel mérd magad!« — ezt szabta önmaga mértékül, költői eszközeinek vizsgálatánál sem használhatunk más mércét: azt kell megkeresnünk, hogyan válik *kecsesen okos csevegéssé*, vagy pörös-panaszos szóvá annak a költőnek szava, aki azt írta önmagáról: »hörpintek valódi világot«; aki költészetéről szólva az értelmet, a tudást emlegeti, s akinek stilisztikájában ezt olvassuk a rímről:

S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
fölındulnak testvéri tankok
szertedübbögni rímeit.

Költői eszközeit értelmezve, nem sokra megyünk formalista elemzésekkel, a stilisztika és a poétika *örök* törvényeivel, éppen ennél a költőnél, ki a saját költészetét időben s társadalomban olyan határozottan elhatárolta:

Rám tekint, pártfogón, e század:
rám gondol, szántván, a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között...

Az analógiákkal is csak a legnagyobb óvatossággal élhetünk, hiszen József Attila »Ars Poetica«-ja e téren is útbaigazít:

Más költők — mi gondom ezekkel?
Mocskolván magukat szegyig,
kohoít képekkel és szeszekkel
mimeljen mámort mindegyik.

Nem tárgyilagoshodhatunk, mikor e költő műhelyébe lépünk, a remekmű nem válik el alkotójától:

Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret... (Csak az olvassa)

— írta, s minél mélyebben hatolunk költészetébe, annál többféleképp köti meg kezűnket.

Mindenről pontosan megfogalmazott véleménye van. Mi a költő? Megfelel rá pontosan: »Hiszen mindegy a munkás, a költő« (A világ megteremtése). Milyen a költő? Erre is van válasza:

* Ez a tanulmány a Magyar Irodalomtörténeti Társaság József Attila ülészakán vitaindító előadásként hangzott el.